

РОЗДІЛ 3 ЕТНОЛОГІЯ

УДК 94 (477+438)

**Босак Едгар,
Капітан Л.І.,**
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОБРАЗ ПОЛЯКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: ФОРМУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ

VISION OF POLISH IN UKRAINIAN MENTAL SPACE: FORMING STEREOTYPES

У статті проаналізовано найбільш важливі шляхи формування стереотипного бачення поляків сучасними українцями. Розглянуто вплив шкільного виховання та підручників на закріплення та підсилення упереджень щодо польської нації. Звернуто увагу на потужний вплив мас-медіа та проблеми поширення українськими заробітчанами власного негативного досвіду на все польське суспільство.

Ключові слова: Україна, Польща, стереотипи, ментальність, культурні взаємини.

В статье проанализировано наиболее важные пути формирования стереотипного видения поляков современными украинцами. Рассмотрено влияние школьного воспитания и учебников на закрепление и усиление предвзятости относительно польской нации. Обращено внимание на мощное влияние масс-медиа и проблемы распространения украинскими трудовыми мигрантами собственного негативного опыта на все польское общество.

Ключевые слова: Украина, Польша, стереотипы, ментальность, культурные взаимосвязи.

The article analyzes the most important ways of forming the stereotypical vision of Polish by modern Ukrainians. The influence of school education and the textbooks on strengthening and strengthening prejudices about the Polish nation are considered. The attention is drawn to the powerful influence of the mass media and the problem of the Ukrainian wage-laborers spreading their own negative experience to the entire Polish society.

Key words: Ukraine, Poland, stereotypes, mentality, cultural relations.

Ефективність міжнаціонального культурного співробітництва залежить від багатьох чинників, однак передусім – від діяльності конкретних індивідів (організація вистав, концертів, спільних заходів) та реакції людей на цю діяльність. Саме реакція людей та їхні висновки виступають цеглинами для будівництва нового витка культури. Однак варто зауважити, що будь-яке людське сприйняття априорі є суб'єктивним, адже формується під впливом особистісних упереджень, історичної пам'яті, різного роду стереотипів тощо.

Українсько-польські відносини мають тривалу та непросту історію. Її сторінки рясніють гострими моментами – кілька століть перебування українських земель у складі Речі Посполитої, Хмельниччина, Коліївщина, діяльність ОУН-УПА, операція «Вісла» тощо. Звісно, зараз немає відкритої збройної конфронтації та кривавої помсти за минуле, однак градус напруження дещо підвищений, старі рани ще кровоточать і відносини ще досить далекі від ідеального порозуміння. Головною причиною таких напружених стосунків виступає конфлікт пам'яті.

Тема українсько-польських відносин є хоча й не новою, але актуальною. Після розпаду СРСР вона стала топовою ледь не із серпня 1991 року. Наприкінці 1990-х років у дослідженні українсько-польських відносин розпочався новий етап. Однак більшість досліджень із цієї теми стосуються політичних взаємовідносин двох країн, хвиль «потепління» та «охолодження» у спілкуванні урядів, економічних стосунків і так далі. Тут варто відзначити напрацювання В. Колесника [8], Т. Герасимчук [3], Я. Касьянова [7], М. Янкова [21]. Досить мало уваги приділено культурній і ментальній частині взаємовідносин двох націй, хоча окремі аспекти зачіпають у своїх працях Т. Зарецька [5], Л. Зашкільняк [6], В. Литвин [11], В. Сеніч [14], Л. Стрільчук [17].

Мета статті – дати короткий аналіз основних проблем зі сфери стереотипного бачення поляка в українському ментальному просторі.

Як би ми не намагались, привиди минулого міцно живуть у підсвідомості людей і живлять стійкі стереотипи. Ми вважаємо, що розгляд шляхів походження стереотипів, їхніх тенденцій і найбільш проблемних питань у цій сфері виступає тим самим мостиком між засудженням та упередженням до розуміння іншого народу та його культури.

Згідно із західною традицією (передусім, за американським політологом Волтером Ліпманом) стереотип – це прийнятий в історичній спільності зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації під час розпізнавання та впізнавання навколишнього світу, заснований на попередньому соціальному досвіді [10, с. 95–107].

О. Шиприкевич зауважує, що на формування стереотипів впливають оперантні та умовні зв'язки. Оперантні зв'язки позначають перехід від негативного враження від конкретного представника певної нації, який виступає в ролі фрустратора, до узагальненого сприйняття щодо цілої нації. Такий перехід зумовлений

складними психічними процесами на різних рівнях [19, с. 47].

Умовні зв'язки пов'язані випадковим збігом зустрічі представників різних етнічних спільнот і якоїсь неприємної події. Як наслідок, один із них переносить свої негативні емоції на іншого, а через нього – на всіх представників етнічної спільноти. Такі зв'язки підтверджені експериментами [19, с. 47].

Важливого значення для формування ставлення до іншої нації набувають і звертання до її представників. Зокрема, негатив щодо поляків відображається в таких словах, як «лях», «пшек», «поляци». Однак варто зауважити, що ці слова хоча й несуть негативне ставлення до польської громади, однак частіше за все вживаються через відсутність відомих аналогів.

Цікаве дослідження у цій сфері було проведено в 2009 році А. Кравчук із кафедри польської філології Львівського національного університету. Метою дослідження було на основі даних соціологічного опитування виявити, яким є сучасний стереотип поляка в мовній свідомості української молоді. Загалом, можна сказати, що українські студенти усвідомлюють, що сьогодні слово «лях» для окреслення поляка не вживається та є образливим пережитком історії. Його використання найчастіше пояснюється банально: «Крім анахронізму лях, інших не знаю»; «У літературі я натрапила на слово ляхи, хоча не чула його від інших». Часто у відповідях на питання про синонім до слова «поляк» студенти зазначають «пшекі» або «пеки». Це прізвисько виникло, очевидно, внаслідок того, що українцям польська мова здається надто «шелестливою», з частим поєднанням звуків [пш] [9, с. 216]. Цікаво, що, крім названих слів, респонденти не змогли вказати інші синоніми до слова «поляк», а це значить, що їхня асоціативна свідомість чиста й позбавлена історичних стереотипів та упереджень. Однак навіть якщо конкретний індивід і не має жодного злого упередження до представника польської національності, вживання подібних

слів пасивним чином поширює негативне, дещо зневажливе ставлення до поляків.

А. Кравчук проаналізувала не тільки як українці називають поляків, але й з якими рисами характеру та звичками ті в них асоціюються [9, с. 216]. Можна говорити про те, що в молодого покоління здебільшого спостерігається позитивне ставлення до наших східних сусідів, воно менш схильне зважати на певні стереотипи. Ваги додає те, що опитування проводилось на базі львівських вищих навчальних закладів – осередку найбільш болючих згадок спільної українсько-польської історії.

Використовуючи дані соціологічних досліджень, ми можемо стверджувати, що образ Польщі та поляків в очах українців на початку нового століття був змальований здебільшого в позитивних тонах. Відчувається зростання приязності й з боку поляків, особливо помітно це після кількох вузлових подій сучасної історії України – «Помаранчевої революції» 2004 року та Майдану 2014 року.

Наприклад, за даними польського Інституту справ публічних, який у 2000 році підготував рапорт «Польща – Україна: взаємний образ», 50% українців мали цілком позитивний образ Польщі, ще 39% – нейтральний і лише 11% – негативний. Важливо підкреслити, що цей образ загалом сформований подіями 90-х рр. Тільки в 7% українських респондентів він асоціювався з історією, ще і 9% – з українсько-польськими стосунками. Натомість 77% українських респондентів вважало, що нинішні взаємини між українцями та поляками «дуже добрі» або «радше добрі» й лише 4% вважали їх «радше поганими» [22, с. 49–50].

Зараз спостерігаємо дещо іншу тенденцію – ставлення громадян Польщі до українців суттєво погіршилось. Як повідомляє «Європейська правда», посилаючись на видання *Gazeta Prawna*, про це свідчать результати соціопитування, проведеного в Польщі Центром дослідження громадської думки (CBOS). Наприклад, лише кожний четвертий має позитивне став-

лення до українців (24%), тоді як антипатію відчують 40% опитаних [16].

Однак не будемо забувати, що правильно поставлене питання вже містить у собі половину відповіді, і ставлення до «українця» може суттєво відрізнятись від ставлення до «українського націоналіста». Окрім того, не варто забувати про можливі політичні причини, що штовхають на змалювання польсько-українських відносин у темних тонах.

Якщо ж говорити про ставлення українців, то варто пам'ятати, що неможливо говорити про єдиний і цілісний «стереотип поляка» в уявленнях українців. Погджуємось із Л. Зашкільняком, який наголошує на тому, що суспільна свідомість сучасних українців залишається «розмитотою» та розколотою в політичному, етнічному, соціальному, культурному та всіх інших відношеннях, а тому не може бути представлена як властива всім українцям однаковою мірою [6, с. 69].

Подолання українсько-польських стереотипів – це справа не одного покоління. Однією з найважливіших ланок, на нашу думку, де відбувається пасивне «втовкмачення» стереотипного мислення щодо місця України у світі та найближчих сусідів, виступає школа. Період навчання в школі – це час поки в молодих українців ще не повною мірою сформувався критичне мислення й обережне ставлення до інформації. Сторінки підручника та виклад матеріалу вчителем сприймаються як єдина безапеляційна істина. Варто також додати про ще наявні проблеми в сучасній системі середньої освіти – пережитки старої радянської догматичної системи навчання, коли думка в класі поділяється на «вчительську» та «неправильну».

Можемо погодитись із думкою Н. Яковенко з цього приводу: «стереотипні уявлення про свій народ, його героїв/зрадників і його добрих/злих сусідів здебільшого формуються в підлітковому віці: почасти – через історичну белетристику, але головне – через шкільний курс історії». І саме в такому сенсі шкільна історія «набуває

ширшого значення, ніж ординарна пізнавальна дисципліна, бо, по суті, є чинником потужного впливу на колективну свідомість нації в найзагальнішому сенсі» [20, с. 366].

Т. Гошко наголошує на тому, що оскільки українські історики протягом довгого часу «змушені були вести непримирнену «війну пер» за формування самостійної версії(й) історії України із сусідніми історіографіями, насамперед польською та російською», то зрозуміло, що історіографія в запалі боротьби продукувала численні міфи [4, с. 35].

Український дослідник В. Середа зауважила кілька важливих методологічних упущень, властивих шкільним підручникам як в Україні, так і в Польщі, які сприяють поширенню, а не подоланню українсько-польських стереотипів. Найголовніше, на нашу думку, це представлення польського (і українського) суспільства в минулому як гомогенної спільноти без жодних внутрішніх суперечностей і розбіжностей («все польське суспільство пішло на боротьбу...», «польська шляхта захопила українські землі» і так далі). Також важливою рисою є яскраве позитивне зображення представників українського народу (гарні, сміливі, щедрі, працьовиті й таке інше) та негативне зображення поляків (пихаті, свавільні, жорстокі...) [15, 393–397].

Відомо, що освіта несе в собі й патріотично-виховну функцію. Патріотизм, повага до славетних предків і національних героїв прививаються на уроках історії численними розповідями про подвиги І. Сірка, Д. Вишневецького, І. Богуна тощо. Однак таке тяжіння до «героїзації історії» неодмінно супроводжує вкорінення у свідомість молодого покоління негативного забарвлення сусідніх народів, оскільки наявність героїв обов'язково передбачає й наявність «злодіїв», яких ті повинні покарати. Ми в жодному разі не закликаємо ігнорувати славетну козацьку історію, однак не треба забувати, що, вивчаючи історію, варто, перш за все, навчитись не засуджувати окремі етноси

чи суспільні утворення, а розуміти обставини, які в той час керували ними.

Як вирішення проблеми можна згадати той факт, що вже створена й діє українсько-польська підручникова комісія з провідних польських та українських істориків, на засіданнях якої піддано критиці стереотипні уявлення про минуле двох народів та їх висвітлення у шкільних підручниках [13, с. 151–153]. Звісно ж, такі комісії треба збирати регулярно, зважаючи на темпи «впровадження» нового матеріалу в шкільні підручники та зміни концепцій трактування національної історії.

У польських підручниках, які аналізувались, українці виступають як упосліджена група, що боролась за свої права, але слабка й нездатна до самостійного досягнення своїх цілей. Цим пояснюється безперервний пошук помічника, протектора. У трактуванні польських авторів підручників українці частенько виступали знаряддям маніпуляції – особливо німців та австрійців [12, с. 143–144].

Історичні перипетії, через які проходить народ, суттєво впливають на формування національних особливостей та усвідомлення свого місця у світі. Зокрема, досить популярною є думка, що почуття образи та зачеплені національні амбіції сформували в українців психологічний «комплекс кривди», а в поляків – «великопанського подиву» перед тим, хто зазнав самих майже «добродійств», а насмілюється висловлювати претензії [14, с. 591].

Для підтримування стереотипів та їх актуалізації важливу роль відіграють масмедіа. Сьогодні важко переоцінити гіпотично-дидактичний вплив новин телебачення, популярних інтернет-блогів чи псевдонаукових видань. У своїй діяльності ці ресурси керуються метою заволодіти увагою аудиторії, тому викривлення (або й вигадкування з нічого) фактів і домислів – звичайна річ. Стикаємось із класичним прикладом дії «ідолу театру» Френсіса Бекона – коли люди формують свою думку під впливом авторитетних для них джерел інформації, не підда-

ючи їх «просіюванню» на достовірність [2, с. 27].

Іншою проблемою у взаємовпливах преси й суспільної думки є спосіб, у який інформація потрапляє до реципієнтів (читачів). В умовах сучасного суспільства швидкий потік інформації не дає соціуму змоги отримувати її всю з першоджерел [18, с. 619]. Якість та об'єктивність переданої інформації часто залежить від особистості реципієнта, його освіченості та складу розуму. Тому ми не завжди можемо впевнено говорити про рівень об'єктивності поширюваної в суспільстві інформації через ЗМІ.

Безперечно, неодмінним чинником формування стереотипів та упереджень є й особистий досвід українців, що виїжджають до Польщі на навчання або заробітки й тривалий час проживають поруч із поляками. Нерідко трапляється таке, що ці українці натрапляють на досить холодний прийом, що викликано невдоволенням поляків через втрату робочих місць. Ще одна причина прохолодного ставлення поляків до представників українського етносу – дедалі частіші випадки використання українцями символіки УПА, що викликає в поляків досить болючі спогади. Натрапляючи на недоброзичливе ставлення (або банальну невідповідність очікуванням), окремі індивіди часто пере-

носять свою суб'єктивну думку про конкретних поляків на весь польський етнос, оповідаючи про свій негативний досвід друзям і близьким, у такий спосіб поширюючи негативне ставлення до наших західних сусідів.

На нашу думку, сьогодні українці майже позбавлені мовленнєвих і поведінкових стереотипів щодо поляків, мало звертають уваги й на проблеми історичних колізій минулих століть (чого, правда, не можна сказати про поляків). Ми вважаємо, що найбільш вагомою причиною існування упереджень щодо поляків виступає особистий досвід українських заробітчан. Справедливо було б припустити, що одна з можливих причин цього – праця українців у ролі низькокваліфікованих працівників (збирання врожаю, прибирання, керування автомобілем, будівництво, інші види фізичної праці).

Вважаємо, що тема впливу стереотипів на культурну (і не лише) співпрацю України та Польщі має зайняти належне місце в сучасних наукових працях. Із тематично близьких досліджень вважаємо за доцільне надалі проаналізувати статистику ставлення поляків до українців, що займаються інтелектуальною працею (викладачі, лікарі, інженери тощо), а також ставлення польської молоді та викладачів до українських студентів у Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «DoRzeczy»: «Холодна війна щораз гарячіша. Україна contra Польща». URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/115/Artykul/335928> (дата звернення: 08.06.2018).
2. Бэкон Ф. Новый Органон. Сочинения: в 2 т. Т. 2. М.: Мысль, 1972. 582 с.
3. Герасимчук Т. Україна – Польща: стратегічне партнерство. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2002. Вип. 5. С. 168–174.
4. Гошко Т. Чужа доба своєї історії: інтерпретації литовсько-польської доби в українському історіописанні. Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. 2015. Вип. 6. С. 35–44.
5. Зарецька Т. Міжнародна наукова конференція «Міграція-історія-культура» (м. Варшава, 2000 р.). Український історичний журнал. 2001. № 2. С. 157–158.
6. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. Проблеми слов'язознавства. 2011. Вип.60. С. 68–80.
7. Касьянов Г. Украина между Россией и Европой: превратности выбора. Новая и новейшая история. 2005. № 3. С. 76–81.
8. Колесник В. Україна – Польща: від «рівновіддаленості» до «стратегічного партнерства» (перша половина 90-х років ХХ століття). Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини. 2009. № 3. С. 49–53.

9. Кравчук А. Стереотип поляка у мовній свідомості української молоді. Вісник Львівського університету. Серія: Філологія. 2009. Вип.48. С. 212–222.
10. Липпман У. Общественное мнение. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
11. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? К.: ВД «ЛіТерра», 2004. 512 с.
12. Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: мат-ли Між-нар. наук. конф. (м. Київ, 15–16 грудня 2005 р.). К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. 264 с.
13. Полянський П. Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії. Український історичний журнал. 1999. № 1. С.151–153.
14. Сенич М. Подолання польсько-українських стереотипів у політичних концепціях паризької «Kultury». Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М.М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 591–596.
15. Середа В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 389–390.
16. Ставлення поляків до українців сьогодні найгірше за останні 10 років – соціопитування. URL: <https://www.unian.ua/society/10039736-stavlennya-polyakiv-do-ukrajinciv-sogodni-naygirshe-za-ostanni-10-rokiv-socopituvannya.html> (дата звернення: 04.06.2018).
17. Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва: монографія. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. 258 с.
18. Хахула Л. Стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 618–622.
19. Шиприкевич О. Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні (відображення в ЗМІ). Народна творчість та етнологія. 2011. № 1. С. 45–52.
20. Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. С. 366–382.
21. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний та секторальний аналіз): монографія. Львів: Світ, 2011. 398 с.
22. Konieczna J. Polska – Ukraina: wzajemnywizerunek. Warszawa, 2001. 89 s.